

פושקין, ממציא המערכון הטרגי

פושקין, בעליזות שאפשר להסבירה רק כחדוות הבריאה של דברים חדשים, כתב מערכונים שבשיאם יש רצח, בדרך כלל בגלל קנאה

יצחק לאור 07.07.2017 10:34

אלכסנדר פושקין, טרגדיות קטנות, תירגם רועי חן, הוצאת כרמל, 2017, 158 עמודים
 בשירו "לחג היובל", לרגל יום השנה ה-125 למות פושקין, כתב ולדימיר מאיאקובסקי בשירו כמה שורות יפות ושחצניות: "אלֶכְסַנְדֶּר סְרֵגִיבִיץ' / אֵל תִּשְׁעֶה-נָּא / לְפִתְאִים. / הַיְחִידִי אֲנִי, / אוֹלִי, / שְׂרוּי בְּצַעַר / עַל כִּי / אֵין אֶתְּהָ / נִמְנָה בֵּין הַחַיִּים". ואחר כך: "בְּקֶרֶב / אֲמוֹת / וְאֲשֶׁתְּטַח דּוֹמָם / לְאַחַר הַמָּוֶת / בְּסִמּוּךְ נְשָׁכֹנָה; / אֶתְּהָ / בְּפֶא, / אֲנִי בְּמִם. / מִי בִינֵנו? / מִי / רָאִי עוֹד / לְבַחֲנָה זֹ? / עֲנִיָּה אֲרָצִי / מְשׁוֹרְרִים / לְאֵין שְׁתָּפֵךְ..." (בתרגומו הנפלא של אלכסנדר פן). מאיאקובסקי התאבד שנתיים לאחר פרסום השיר והוא בן 37, אחרי אהבה נכזבת מאוד לאשה נשואה שהעדיפה את בן זוגה על פניו. פושקין, אבי השירה הרוסית, נהרג והוא בן 38, בדו קרב עם גבר שניהל רומן מתמשך עם רעייתו. ראוי לפתוח את הרשימה באזכור המעגל הזה.

אחרי שנידון לגלות בגלל חשד לכפירה ואחרי שנמנעה ממנו גלות לסיביר ובמקומה גלה פושקין לבסראביה (אוקראינה) ואחרי שחזר מן הגלות בן 30, נאלץ לחיות בצל הצנזורה של הצאר ניקולאי הראשון. אבל אז כתב את מיטבו: את הפרקים האחרונים של "יבגני אוניגין", את הפואמה "פולטבה", את "פרש הנחושת" ואת "הטרגדיות הקטנות", המונחות עכשיו לפנינו בתרגום יפה ומוסיקלי. כך תיאר שלונסקי את הטרגדיות הללו: "פושקין יצר בהן לא רק דרמה פיוטית נעלה, אלא מין ז'אנר חדש בספרות הדרמטית העולמית: טרגדיה-מערכון".

ההגדרה של שלונסקי יעילה, כי הטרגדיה זקוקה לזמן רב ולא להרף עין. הקומדיה בנויה מחלקיקים ולכן המערכון יאה לה. הטרגדיה זקוקה לריגוש מתמשך הנבנה בהדרגה, כמו ספר מתח, אבל לעולם רגשי מפותח יותר, כמובן. כך שהטרגדיה, שזקוקה לזמן ממושך, עשתה לשם כך שימוש במקלה או בשירה מעולה, וכמובן במונולוגים ארוכים וטעונים. גם ספרות טרגית מאוחרת נזקקה לנשימה ארוכה (בלזק ופלובר הן רק שתי דוגמאות).

פושקין, בעליזות שאפשר להסבירה רק כחדוות הבריאה של דברים חדשים (משהו בדומה לאב האחר של הספרות הרוסית, גוגול, ו"נפשות מתות" שלו), כתב מערכונים שבשיאם יש רצח, בדרך כלל בגלל קנאה. אחד מהם הוא "האביר הקמץ", על אב המשקר לדוכס על אודות בנו המבקש לרצוח את האב. המערכון הארוך ביותר הוא "אורח האבן", בעקבות הגירסאות השונות של "דון ז'ואן". "אני רצחתי את בעלך, ואין בי שמץ צער על כך — ושוב הייתי נוהג כך". פושקין משתמש כאן במקורות ספרותיים רבים.

המערכון היפה ביותר, "משתה לעת דְּבָר", הוא מעין תרגום ועיבוד של משורר אנגלי בשם ג'ון וילסון, שפושקין קרא את ספר שיריו בעת ששהה בכפרו. השורות היפות ביותר בספר הזה מגיעות בתרגום-עיבוד של פושקין, "הימנן למגיפה": "וּכְשֶׁהַחֶרֶף הָאֲדִיר / כְּמוֹ גְּנֶרֶל לְכָאן מְדַהֵר / אֶת חַיִּי, / יְלָדֵי הַפְּרָא / טְפוֹת הַשְּׁלֵג וְהַכְּפּוֹר, / הָאֵשׁ בְּאֵחַ נְגִדָם בּוֹעֶרֶת / מֵה נַעֲשֶׂה? אֵיךְ נִנְצֵל?" ובהמשך: "וּכְשֶׁתְּבוֹא הַמַּגָּפָה / מְלָכָה קוֹדֶרֶת וְזָקוּפָה / וְתִתְפָּאֵר בְּקִצִּיר הַדְּבָר / תִּנְקֹשׁ בְּדִלֵת יוֹם וְלֵיל / בְּאֵת שְׁעוֹד יִחְפֹּר פֶּה קָבֵר... / מֵה נַעֲשֶׂה? אֵיךְ נִנְצֵל?" וכן הלאה עד לשורות היפהפיות: "אִם כֵּן, הַיְמָנוֹן מַגָּפָה / תִּהְלֶתְךָ כָּאֵן לֹא תִקְפֶה / אֲנַחְנוּ בְּחַיִּים בִּינְתֵימִים! / נְשִׁיק כּוֹסִית וּבִתְרוּעוֹת / נִלְגֵם אֶת הַבָּל הַשְּׁפִתִים /

אָשׁר אָוּלִי... כְּבָר נְגוּעוֹת". הַכּוֹמֵר מְצִיעַ לָהֶם: "...אִם בְּשָׁמַיִם רְצוֹנְכֶם לְפָגֵשׁ אֶת נְשָׁמוֹת הָאֲבוּדִים אָשׁר אֶהְבֶּתֶם. חֲזְרוּ לְבִתְיֶכֶם!" אַבְל נְשִׂיא הַמִּשְׁתָּה מְשִׁיב לּוֹ: "הַעֲצֵב גֵּר שָׁם עִקְשׁוּ, וְלֵב צְעִיר רוֹצֵה לְשִׁמְחָה".

אִינִי יוֹדֵעַ אִם בִּימֵי הַמְּגִיפּוֹת הַגְּדוּלוֹת שֶׁל דּוֹרֵנוּ עִיבְדוּ אֶת הַמִּשְׁתָּה הַזֶּה, הַמִּתְרַחֵשׁ לַכּוֹאוֹרָה בִּימֵי הַבִּינִיִּים, אַבְל אֲנִי יוֹכֵל לְתַאֵר לַעֲצָמִי בִּיצוּעַ אֹפְרָאִי נִפְלֵא (אֹוּלִי עִם קוֹנְטֵר-אַלְטוֹ).

הַמְּפּוֹרָסִים שֶׁבְּמַעֲרֻכּוֹנִים הוּא "מוֹצֵרֵט וּסְלִיֵרִי", שְׁבֵרָא, עַל פִּי שְׁמוּעוֹת וּרְכִילוֹת, מִיתוֹס לְפִיּוֹ הַמוֹסִיקָאִי הַמְּפּוֹרָסִים וְהַפְּחוֹת טוֹב רָצַח אֶת מוֹצֵרֵט, הַגְּאוּן הַגְּדוֹל. הַמִּיתוֹס שְׁעִיב פּוֹשְׁקִין — בַּעֲצָמוֹ מוֹקֵף קְנָאִים וּמְלִשִׁינִים, כְּמוֹ כָּל גְּאוּן — עָשָׂה אֶת דְּרֻכּוֹ עַד לְסֵרֵט "אַמְדִּיאֹוֹס", וְכִךְ זָכָה גַם סְלִיֵרִי לְאִיזָה זִיכְרוֹן מְפּוֹקֵפֵק. בְּתֵרְגוֹם שֶׁל רוּעֵי חֵן הוּא אוֹמֵר: "אֲמֻנוֹת בְּתוֹר בְּסִיס לְאֲמֻנוֹת הַנְּחֻתִי. הַפְּכָתִי לְאֲמֻנוֹת / סִגְלִיתִי מֵהִירוֹת נְקֻשָּׁה, מְשֻׁמַּעַת / צִיּוֹת עוֹר. וְכִשְׁפֵּל צְלִיל הוֹמֵת, / כְּפֶגֶר אֶת הַמוֹסִיקָה נְתַחֲתִי. / גְּלִיתִי בְּהַרְמוֹנִה אֶלְגֵּבְרָה. / בְּהִיּוֹתִי בְּקִיא אֲזֵרֵתִי אֲמֵץ / לְצִלֵּל אֶת עֲנוּגֵי הַהֶשְׁרָאָה".

בְּהַמִּשְׁךְ מַחְלִיט סְלִיֵרִי (הַ"חֲרוֹן הַמוֹצֵלַח" בְּהַקְּבֵלָה הַפּוֹשְׁקִינִית לְשִׁירָה), הַאוּמָן הַמוֹכְשֵׁר וְחֹסֵר הַנִּשְׁמָה: "נִבְחַרְתִּי עַל מְנָת / לְבָלֵם אוֹתוֹ — פֶּן נִכְחַד כְּלָנוּ / כָּל כְּהֵנִי הַצְּלִיל, הַמוֹסִיקָאִים, / לֹא רַק אֲנִי, שְׁתֵּהֲלֵתִי מוֹעֲטֵת... / מָה טַעַם אִם יִמְשִׁיף מוֹצֵרֵט לְחִיּוֹת / וְאֵל גְּבֵהִים רְמִים יוֹתֵר יִגִּיעַ? / הֲאִם הַאֲמֻנוֹת תִּנְסֵק אֲזֵ? לֹא. / הִיא תִּתְרַסֵּק כְּשֶׁהוּא יִפְרֵשׁ מִמֶּנָּה, / הוּא לֹא יִנִּיחַ אַחֲרָיו יוֹרֵשׁ. / מָה טַעַם בּוֹ?"

אַחֲרֵי שֶׁהוֹרַעַל, כְּמַעֲט בְּסִיוֹם הַרְקוּוִיאַם, אוֹמֵר מוֹצֵרֵט שֶׁל פּוֹשְׁקִין, הַרוֹמַנְטִיקוֹן הַגְּדוֹל: "לוֹ רַק כְּלָם כָּף חֲשׂוֹ אֶת הַכֶּחַ שֶׁבְּהַרְמוֹנִה! / אֲבָל לֹא, כִּי אֲזֵ / הִיָּה תֵּם הַעוֹלָם, אִישׁ לֹא הִיָּה מְטָרִיד עֲצָמוֹ בְּעֵנֵי יוֹמִיּוֹם / וְכָל אֶחָד הִיָּה פְתָאוֹם אִישׁ רוּחַ. / מְעַט אֲנַחְנוּ, נִבְחַרִים, בְּנֵי חֶפְזֵ, / אֲנִי בְּזִים לְכֹסוּפֵי הַכֶּסֶף, / כְּכֵהֵנִי הִיָּפִי הָאֶחָד".

שְׁלוֹנְסְקֵי הַעִיר עַל מְשׁוֹרְרֵי רוֹסִיָּה בְּשֵׁנוֹת הַשִּׁישִׁים, כְּשֶׁקֶסֶם בְּרִית הַמוֹעֲצוֹת הוֹעֵם כְּבָר, "בְּרוֹסִיָּה שֶׁל הַיָּמִים הָהֵם (וְאוֹוּלִי בְּרוֹסִיָּה תְּמִיד) הִיָּתָה תְּהוֹם בֵּין עוֹלָמָם שֶׁל הַמְּשׁוֹרְרִים, הַצְּמֵרֵת הַאִינְטֵלְקְטוּאַלִּית, לְבֵין הַשְּׁלִטוֹנוֹת". נְבוֹקוֹב, בְּהַרְצָאוֹתָיו עַל הַסְּפָרוֹת הַרוֹסִית, מִיִּטִּיב לְתַאֵר אֶת בְּדִידוֹתָיו שֶׁל פּוֹשְׁקִין, וְלֹא הִיָּתִי מְצַטֵּט אֶלְמֵלָא הַמַּעֲרֻכּוֹן הַזֶּה עַל מוֹצֵרֵט וּסְלִיֵרִי: "בְּשֵׁנוֹת הַשִּׁישִׁים וְהַשְּׁבַעִים (שֶׁל הַמָּאָה הַתְּשַׁע־עֶשְׂרֵה) מְבַקְרִים מְפּוֹרְסָמִים, אֵלִילִי דַעַת קֵהֵל, כִּינוּ אֶת פּוֹשְׁקִין טַמְבֵּל, וְטַעַנוּ בְּנַמְרָצוֹת כִּי זוּג מְגַפִּיִּים טוֹב חֲשׁוֹב הַרְבֵּה יוֹתֵר לַעַם הַרוֹסִי מֵאֲשֶׁר פּוֹשְׁקִין וְשִׁיִּיקְסִפִּיר שְׁבַעוֹלָם. אִם מְשׁוּוִים אֶת הַתַּאֲרִים שִׁשִּׁימְשׁוּ אֶת הַרְדִּיקֵלִים הַקִּיצוֹנִים עִם אֵלָה שִׁשִּׁימְשׁוּ אֶת הַמוֹנְרִכִיסְטִים הַקִּיצוֹנִים בִּיחֹס לְמְשׁוֹרֵר הַגְּדוֹל בְּיוֹתֵר שֶׁל רוֹסִיָּה, נְדַהֲמִים מְדַמִּיּוֹתֵם הַאִיּוֹמָה".

כִּךְ אוֹ כִּךְ הַדְּבָרִים הַשְּׁתֵּנוּ בְּמִשְׁהוֹ, אוֹמֵר נְבוֹקוֹב, עִם הַסֵּרֵת הַלוֹט מֵעַל הַאֲנְדֵרְטָה שֶׁל פּוֹשְׁקִין ב-1880. הִיָּה זֶה אִירוּעַ גְּדוֹל, גִּילּוֹי אַהֲבָה לַוְהַטֵּת שֶׁל רוֹסִיָּה כְּלִפֵּי הַמְּשׁוֹרֵר הַגְּדוֹל שֶׁלָּה. נְבוֹקוֹב עֲצָמוֹ חוֹמֵק מִתִּיאוֹר חִיּוֹן הַפּוֹלִיטִיִּים שֶׁל פּוֹשְׁקִין. הִרִי הוּא פֶּעַל בַּעַת שְׁכֵמָה מִיִּדִּידוֹ הַדְּקָאֲבִרִיסְטִים הוֹצֵאוּ לְהוֹרָג אַחֲרֵי שִׁנְסוּ לְקִשׁוֹר נֶגֶד הַצָּר אֶלְכְּסַנְדֵּר. הַאִירוּעַ הַנּוֹרָא הַזֶּה נִחְרַת עֲמוֹק בְּתוֹדַעָה שֶׁל הַאִינְטֵלִיגְנְצִיָּה הַרוֹסִית.

שְׁלוֹנְסְקֵי שֶׁל שְׁנוֹת הַשִּׁישִׁים פְּחוֹת אִיִּדִּאוֹלוֹגִי מְנַבְּקוֹב: "אִין לֶךְ בִּימֵינוּ דְּבַר קֶשֶׁה יוֹתֵר מִתִּיאוֹר אוֹבִיִּיקְטִיבִי שֶׁל עַמְדַת פּוֹשְׁקִין לְגַבִּי הַמַּאֲרוּעוֹת הַפּוֹלִיטִיִּים שְׁבִדּוֹרוֹ. הַבִּיקוֹרֵת הַסּוֹבִיִּיטִית מְבַקֶּשֶׁת לְתַאֲרוֹ כְּמֵרְדָן וְמֵהַפְּכָן, אֲשֶׁר רַק בְּמִקְרָה 'בְּתוֹקֵף נְסִיבוֹת אוֹבִיִּיקְטִיבִיּוֹת' לֹא הִיָּה פֶּעַל כְּמֵהַפְּכָן בַּחֲבוּרַת הַמֵּהַפְּכָנִים. הַבִּיקוֹרֵת הַרוֹסִית שֶׁל הַמֵּהַגְּרִים מְבַקֶּשֶׁת לְהוֹכִיחַ, שְׁפּוֹשְׁקִין הַסְּתִיִּיג מְאוּד מְכַל פֶּעוּלָה פּוֹלִיטִית, וְשִׁכַל יִצִּירְתוֹ אִינָה אֵלָא 'אֲמֻנוֹת צְרוּפָה'. אֵלָה וְאֵלָה חוֹטָאִים לְאִמְתָּ. פּוֹשְׁקִין לֹא הִיָּה שׁוֹתֵף פֶּעַל בְּקִשְׁר הַדְּקָאֲבִרִיסְטִים, לֹא 'בְּמִקְרָה'... אֲךָ לֹא הִיָּה גַם אֲמֵן חִיּוֹן בְּדִלֵת אֲמוֹתִיָּה שֶׁל 'יִפְעַת הַמְּלָה' לְשִׁמְהָ". כִּאֵן בֹּא הַאִיִּפּוּיּוֹן שֶׁל שְׁלוֹנְסְקֵי וְיִכּוֹל לְלַמֵּד אֶת הַנְּעִימָה הַנּוֹכּוֹנָה שֶׁל מַחְזוֹת הַקְּנָאָה וְהַרְצַח הַלּוֹל: "הוּא הִיָּה נוֹחַ לְהַתְּלַהֵב, הִיָּה רְגִישׁ לַעוּוֹל, רָאָה לַעֲצָמוֹ חוֹבָה לְהַגִּיב גַם בְּשִׁירְתוֹ עַל מָה שֶׁנַּעֲשָׂה סְבִיבוֹ, אַבְל יָדַע שֶׁהַנִּשְׁקֵק שֶׁלּוֹ הִיָּה הַשִּׁירָה. וְלֹא זוֹ בְּלַבָּד, עִקְיָבוֹת פּוֹלִיטִית נּוֹסַח אֲנִשִּׁי מְפַלְגָה הִיָּתָה זָרָה לוֹ. תְּגוּבוֹתָיו תְּמִיד סְפוֹנְטָנִיּוֹת, בְּלִיתִי אֲמַצְעִיּוֹת, עִם כָּל חֲרִיפּוֹתָן. תְּגוּבוֹתָיו הֵן חֵלֵק מִשִּׁירְתוֹ, אַבְל מֵעוֹלָם לֹא נִסְתַּכְמָה בְּהֵן כָּל שִׁירְתוֹ".

רוחו של פושקין נחה על הספרות העברית. ביאליק כתב את שירתו בהשפעתו הגדולה. שלונסקי תירגם את "יבגני אוניגין". הספרות הרוסית היתה חלק ממה שזרם כאן בשירה העברית משך שנים. טוב שקם עוד מתרגם לשירה הזאת.

אגב, כאשר מת פושקין כתב הצאר ניקולאי לאשתו ששהתה אז בחו"ל: "אין לי שום דבר מעניין ביותר לספר. שיחת היום הוא מותו הטרגי של אותו פושקין, הנודע יתר על המידה (Pushkine trop) fameux), שנהרג בדו קרב על ידי מישהו שכל עונו היה כזה, שכמו רבים אחרים, חשב את אשתו של פושקין ליפה מאוד". כמו נבואה מרחף ההספד הזה מעל למחזות המוות הללו.